

II. Dünya Savaşında Almanlara Esir Düşen Türkistanlı İdil (Volga)-Ural Lejyonu

Taner Gür¹

Özet

Polonya'nın paylaşımı hususunda ortak bir karara varan Sovyetler ile Almanlar Ağustos 1939'da 10 yıllık bir saldırmazlık anlaşması yapmış lakin Almanların, 22 Haziran 1941'de Sovyetlere ani saldırısı ile bu barış dönemi sonlanmıştır. Naziler, Rusya'nın beklemediği bu ani saldırılar ile büyük ilerlemeler kaydederek yıl sonuna doğru içinde Türkistan kökenli askerlerin de bulunduğu milyonlarca Sovyet askerini esir etmişlerdi. Alman kamplarındaki yaşam koşulları birçok esirin yaşamına mal olurken hayatta kalanlar ise zamanla Almanlar için ek bir sorumluluk ve maliyet getirmekteydi. Alman Doğu Bakanlığının öncülüğünde Bir çözüm arayışına giren Türkistan ileri gelenleri ile çeşitli komite çalışmaları yapılmış ve her iki tarafında yararına gözükmüş olan esirlerden lejyonlar oluşturma kararı alınmıştır. Türkistanlı askerlerden oluşturulan lejyonlar daha sonra gerek Doğu Cephesinde Kızıl Ordu ile gerekse diğer cephelerdeki müttefikler ile en ön saflarda girdiği savaşlarda büyük can kayıpları yaşamışlardır. Almanların kontrolünde oluşturulan bahse konu bu lejyonlardan biri de 16. yüzyılın ortalarından beri işgal edilen topraklarını özgürlüğüne kavuşturmaya ant içmiş çoğunluğu Tatar-Başkurt Türklerinden oluşan 'İdil (Volga) -Ural' Lejyonu olmuştur. Bu kapsamdaki çalışmamızda İdil-Ural Lejyonunun oluşum süreçleri ve savaş esnasında gösterdiği siyasi-askeri faaliyetlerine değinilecektir.

Giriş

Dünya Savaşının yarattığı statükodan hoşnut kalmayan başta Almanya, İtalya ve Japonya yeni bir dünya düzeni için büyük hazırlıklar içerisine girmişlerdir. Oluşacak yeni dünya düzeninde daha etkin bir konumda yer almak isteyen Hitler Almanyası ile emperyal tutuma sahip Stalin Rusyası arasındaki kanlı çatışmalara her ne kadar Türkiye taraf olmasa da, Türkistan-Sovyet coğrafyasındaki askeri boğuşmaların gidişatı Sovyetler içerisindeki Türk soylu halkların istikbal ve istiklalini yakından ilgilendirdiği gibi Türkiye'yi de bir şekilde içine çekmekteydi. Savaşın ayak seslerini duyan Sovyetler, II. Dünya Savaşı

1 Dr. Taner Gür /Tarih ABD./ FatihTaner44@gmail.com Orcid: 0000-0002-0424-9642

öncesi yürürlüğe koyduğu askerlik yasası gereği Haziran 1941'de Türkistan genelinden yasa kapsamına giren bütün erkek nüfusunu zorla askere almaya başlamışlardır. Bu kapsamda İdil-Ural bölgesinden zorunlu askere alınan kişilerden biri de Kazan Devlet Üniversitesinde Hukuk Profesörü olan 35 yaşındaki Tamurbek Devletşin idi.

Devletşin, daha sonra “Sovyet Tataristanı” adlı kitabında Rusya'nın Türkistan coğrafyasında uyguladığı emperyal siyaseti detayları ile izah etmeye çalışmıştı.² T. Devletşin birçok Sovyet askeri ile birlikte Almanlara esir düşmüş ve daha sonra Sovyetlere karşı kurulan Türkistan lejyonları ile esaret yıllarındaki anıların bizzat canlı aktarıcısı olmuştur. Almanlar savaşın ilk günlerinde yıldırım operasyonları ile Sovyet topraklarında çok hızlı ilerlemiş ve savaşın sonuna doğru aldığı esir sayısı 5.700.000' binleri bulmuş, bunlardan 3.300.000 civarı kamplardaki bulaşıcı hastalık, yetersiz beslenme ve soğuklar nedeni ile ölmüştü.³

Bu sayının çokluğu Almanlara özellikle Türk kökenli olan askerlerden lejyonlar oluşturarak Türkistan bağımsızlığı vaadiyle Sovyetlere karşı cephe alma fikrini doğurtmuştur.⁴

Savaş sürerken Türkiye'nin tarafsız kalması, İngiltere-Almanya arasında denge politikasını gözetmesi ve Alman silah sanayisinin hammaddesi olan krom anlaşmasının Türkiye ile yapılmış olması, ilerde Türkiye'yi yanında görmek istemesi gibi nedenlerden Alman yönetiminin Türk halkına karşı bir sempatisi vardı.⁵ Yapılan incelemeler sonucu esir kamplarında kalan birçok Türk kökenli Müslüman askerin varlığı netleşince Alman Türkologlar, doğu

2 Tamurbek Devletşin'in İdil-Ural bağımsızlık mücadelesi ve bahse konular üzerine yazdığı siyasi gelişmeler hakkında bkz., Tamurbek Devletşin, *Sovyet Tataristan'ı*, çev. Mehmet Emircan, (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 243-252.

3 Camilla Dawletschin ve Linder “Alman Politikası, Turancılık ve Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya'daki Türk Asıllı Sovyet Savaş Esirleri”, *içinde 21. Yüzyılda İdil-Ural*, haz. Gönül Pultar, (Ankara: Tetragon Yayınları, 2008), 369-371. İdil-Ural ve diğer lejyonların oluşum süreçleri hakkında bkz., Latif Çelik, “II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu'nun Savaşa Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 232 (2018): 53-80

4 II. Dünya Savaşındaki Türkistan kökenli Sovyet esirler ve Türkistan Milli Birliği faaliyetleri için bkz., Ahat Andican, Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi İçisindeki Faaliyetleri, *içinde Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Abdolvahap Kara vd. (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), 2017), 25-33; Z.V.Togan, *Hatıralar*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 421-422; Charles R. Steinwedel. *Threads of Empire : Loyalty and Tsarist Authority in Bashkiria, 1552-1917*, (USA: Indiana University Press, 2016), 240.

5 II. Dünya Savaşı esnasında Türk-Alman ilişkileri hakkında bkz., Necdet Ekinci, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997), 165-179, 195-208.

bilimciler ve yetkili bir kaç Türk bürokratu kampları daha yakından tanımak için buraları ziyaret etmişlerdi.

Almanlar, Türkistanlı esirlerin zorla savaşa alındığını “Türk Birliği, Türkistan bağımsızlığı ve Turancılık” adına özgürlükleri için tekrar Ruslar ile savaşabileceğini öğrenince bu esirlerden etnik kimliklerine göre lejyon taburları kurma kararı aldılar.⁶ Almanya’nın Türkiye’deki büyükelçisi Franz Von Popen de bu esirleri kamplardan çıkartarak Türkiye’deki milliyetçi çevrelerin desteğini ve sempatisini kazanmak istemesi, lejyonların kurulmasında etkili bir girişim olmuştur.

Alman büyükelçi Popen’in öncülüğünde oluşan yeni gündeme o sıralarda Türkiye’de bulunan önemli simalardan biri olan Zeki Velidi Togan, Almanya’da ikamet eden Said Şamil, Mustafa Çokay ile Veli Kayyum gibi etken siyasi figürler de Türkistan’ın bağımsızlığı adına bu sürece katkı sağlamışlardı.⁷

Bununla birlikte Türkistan’ın bağımsızlığı için şehit düşen Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Paşa, Genel Kurmay Başkanı F. Çakmak, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ve Almanya’ya davet edilen emekli General H. H. Erkilet ile A. F. Erdem gibi isimler ortak etnik-kültürel paydada buluşmayı sağlayacak Türk Dünyası-Turan birliği projesinin ilk aşaması olan Türkistan’ın özgürlük ve bağımsızlığını önemseyen önemli kişilerdi.

Almanya’da yapılan birçok görüşmeden sonra kamplardaki Türkistanlı esir askerler ile direkt iletişime geçip onlara yardımcı olanlar ise Mustafa Çokay ile Veli Kayyum olmuştu. Tüm araştırma ve toplantılardan sonra Lejyonların kurulmasına Hitler 22 Aralık 1941’de ancak ikna edilebilmişti, çünkü başta O’da Turan birliği oluşursa Almanya’nın o coğrafyadaki çıkarları riske girebilir diye kaygılanmaktaydı.⁸

6 Savaş esiri komisyonların ve Lejyonların kurulması hakkında bkz., A. Ahat Andıcan, *Cedidizm’den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2003), 494-508, 509-515.

7 Mehmet Korkud Aydın, “II. Dünya Savaşı’nda Türki[stan] Lejyonu: Kuruluşu, Faali[yetleri] ve Türki[ye]’ni[n] Yaklaşımları”, *Journal of History School Dergisi*, 41 (2019): 636-647. Türkistan bağımsızlık mücadelesine meşale yakan önderlerin faaliyetleri hakkında bkz., Ayaz İshaki, *İdil-Ural Devleti*, çev. Bayram Kodaman, (Ankara: TTK yayınları, 2014), 39; Darhan Kydryaliyev, “Türkistan’da Cedidçilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2001), 223-224; TRT Avaz, 14 Şubat 2017, “İsmail Gaspıralı ve Hayatı-Türk Dünyasının Enleri”, <https://www.youtube.com/watch?v=oxqSnrdRfs>; NTV, 28 Temmuz 2019, “Zaman Yolcusu-Türklerin İzinde/Haytarma ve Türkçülüğün abide ismi; İsmail Gaspıralı”, <https://www.youtube.com/watch?v=scL0sqm4kgE>.

8 Camilla Dawletschin-Linder “Alman Politikası, Turancılık ve Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya’daki Türk Asıllı Sovyet Savaş Esirleri” içinde 21. *Yüzyılda İdil-Ural*, haz. Gönül Pultar, (Ankara: Tetragon Yayınları, 2008), 369-382. Türkistan lejyonlarının oluşturulması fikri Ekim 1941’de Almanların davetlisi olan askeri tarih yazarı ve emekli Türk general olan H. Emir Erkilet ile harp akademileri komutanı A. Fuat Erden’in doğu cephesi ziyareti esnasında verildiği, bazı kaynaklarda da Kazak Türk’ü Mustafa Çokay ya da Enver Paşa’nın kardeşi Nuri Killigil’in fikri olduğu belirtilmektedir. Bkz., Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020),11-15. Nazilerin savaşta esir ettiği Rusya Müslüman

Ağustos 1941'de lejyonların kuruluşu ve esirler ile temas için başlangıçta Tatar asıllı Ahmet Temir'e Almanlar tarafından bir davetiye iletilmişti. Tatar-Başkurt, Çuvaş-Fin halkları için Temir, Türkistan için Veli Kayyum, Kuzey Kafkasya için Alihan Kantemir, Azerbaycan için Mehmet Emin Bey ve Ermenistan için de birkaç temsilcinin Almanya'ya gittiği Ahmet Temir'in sonraki ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁹ İdil-Ural bölge temsilcisi Temir'in esir kamplarında bine yakın askerle yaptığı görüşme tutanakları ve raporlara bakıldığında Çuvaş, Fin-Ugor kökenli bir kaç esir haricinde geriye kalan hepsi Tatar-Başkurt kökenli esirlerden oluşmuştur.

Yapılan görüşme tutanaklarında Tatar-Başkurt askerler kökenleri hakkında bir ayırım yapmamış ve her iki grupta Müslüman olarak kendilerini tanımlamışlardır. Geriye kalan az sayıdaki Çuvaş, Fin-Ugor kökenli esirler de çoğunluktaki Tatar-Başkurt askerler içinde birlik olmuş ve uyum sağlamada sorun yaşamamışlardır. Görülen bu ahenk ve birlik ruhu da İdil-Ural lejyonunun kurulmasında ve mücadele ruhunun aktif tutulmasında önemli avantajlar sağlamıştır.¹⁰ Daha önce bu coğrafyanın temsilcisi olarak Almanlar, Ayaz İshaki'ye lejyonları kurma görevinde yardımcı olunması için teklifte bulunmuşlar, fakat İshaki'nin kurulacak İdil-Ural devleti için hukuki garanti ve lejyonun bağımsız hareket serbestliği gibi hususlarda güvence istemesi bu teklifin iptaline neden olmuştur.

Türkistanlı heyetlerin esirler ile çeşitli temaslarından sonra ve Hitler'in de onayı ile Aralık 1941'de Türkistan Lejyonlarının kurulma kararı ancak net olarak alınabilmişti. İlerleyen dönemlerde Alman Kamplarındaki esirlerden 26 Türkistan, 15 Azerbaycan, 13 Gürcü, 12 Ermeni, 9 K. Kafkasya, 8 Kırım Tatarları ve 7 Volga (Kazan) Tatarları olmak üzere toplamda 90 lejyon birliği kurulmuştu. Kamplarda bulunan Tatar-Başkurt çoğunluklu esirler ile görüşen A. Temir'in hazırladığı raporlarda; askerlerin talepleri, dil-din, kültürel özellikler, beklentiler ve fiziki özelliklerine yer verilmişti.

Temir, bu temsilcilik görevini daha sonra Abdurrahman Şafi Almas'a devretmiş ve onun başkanlığında İdil-Ural lejyonu 6 Ekim 1942'de kurularak 1 Kasım 1942'de de Alman Hükümeti bu lejyonu resmi olarak tanımıştı. Lejyonun komutanlığına daha önce Moskova'da Almanya askeri ataşesi olup aynı zamanda Tatar-Türk tarihini de inceleyen Yarbay Baron von Zekkendorf

Türkleri ve diğer halklardan oluşturdukları lejyonlar için bkz., Nadir Devlet, "Stalinizme Karşı Almanya'da Oluşturulan Lejyonlar", *İçinde Stalin ve Türk Dünyası*, haz. Emine Gürsoy Naskali-Liaisan Şahin, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007), 100-109.

9 İdil-Ural bölgesinden Almanlar'a esir düşen askerler ile kamplarda görüşmeler yapılması için yine o bölgeden gelen Ahmet Temir'e teklif götürülmüş, teklifi kabul eden Temir'in hazırladığı raporlar İdil-Ural lejyonunun kurulmasında önemli bir veri olmuştur. Bkz., Ahmet Temir, *Vatanım Türkiye*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 157-173.

10 Ahmet Temir, *Vatanım Türkiye*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011), 171-173.

getirilmişti. Lejyon'a yer tahsisi olarak Polonya'daki Yedlino Kampı seçilmiş, ilaveten Alman Hükümeti lejyonerler için kültürel faaliyet, basın-yayın ve sosyal tesis desteğinde de bulunmuştur. İdil-Ural lejyonunun kendine has marşı (Tukay Marşı), bayrağı, mavi zemin üzerinde ok-yay amblemi ve etrafında altın yıldızlı latin harflerle 'İdil-Ural Tatar Legionı' yazısı mevcut olmuştur.

Bazı kaynaklarda 7 taburdan oluşan İdil-Ural lejyonundaki asker sayısı 40-50 bin arası olmuş ve zamanla Almanların tutum-davranışları nedeni ile birçoğunun Ruslarla olan savaş esnasında tekrar Sovyetlerin safına geçtiği belirtilmiştir.¹¹ Ancak belirtilen yüksek orandaki askerin Bolşevikler tarafına geçip Almanlara karşı savaşmış olduğu doğru olsa idi Alman makamları İdil-Ural Lejyonuna güvenip sonraki dönemlerde tekrar birlikte çalışmaya devam etmesi mümkün olur muydu? sorusu akıllara gelmiştir.¹² Dikkat çeken diğer bir husus da Milli Türkistan Birlik Komitesi'nde idari görev alan Baymirza Hayit'e 1943 yılında değişen dengeler nedeni ile Almanya'nın olması Türkiye'ye savaş açması durumunda Türkistan Lejyonlarının alacağı tavır sorusu olmuştur. Bu soruya karşı B. Hayit;

“Türkistanlılar da Türkiye Türkleri gibi Türk'tür. Almanya'nın Türkiye'ye savaş açması Türkistanlılar için kabul edilebilir bir durum değildir. Komite olarak böyle bir durumda askerlerimizin Alman saflarında savaşa devam edebileceğini söylemek mümkün değil. Türk askerinin Türk askerine silah çekmesi mümkün değildir. Türkistanlılara böyle bir görev verildiği takdirde, Türkistanlı askerler Türkiye'ye işgal kuvveti olarak girmeyecek, Türkistanlı askerler Türk ordusunun yanında savaşacaktır. Türkistan Lejyonunun Alman Ordusu dâhilinde bulunması, bu birliklerin Alman Ordusunun açacağı her cephede savaşacakları anlamına gelmez. Biz Türkistanlılar bu savaşa vatanımızı kurtarmak için katıldık. Hesabımız Ruslar iledir. Durumun tarafınızdan bu vaziyette bilinmesini rica ederiz.”

11 I. Dünya Savaşı sonrasında Rus Çarlığı'ndaki baskılar nedeni ile Doğu Anadolu'ya gelen Malakan mezhepli insanların Osmanlı tarafında askere alınmasını Rusya kesinlikle istememiştir. Rusya'da bulunan Türk esirler ise çalışma kamplarında ve kötü koşullar altında 8 yılı aşkın süreden sonra yapılan anlaşmalar sonucu ancak vatanlarına dönebilmişlerdi. Bkz., Ergun Hiçyılmaz, *Esir Kampları*, (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2002), 146-147.

12 Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020), 11-18; Samir Babaoğlu, Nazi Almanyasının Müslüman Lejyonları, 31 Temmuz 2020. (Erişim Tarihi: 10.04.2021) <https://www.gzt.com/mecra/nazi-almanyasinin-musulman-lejyonlari-3467786>; Camilla Dawletschin-Linder, “Alman Politikası, Turancılık ve Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya'daki Türk Asıllı Sovyet Savaş Esirleri” içinde 21. *Yüzyılda İdil-Ural*, haz. Gönül Pultar, (Ankara: Tetragon Yayınları, 2008), 369-382; Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020), 37-39.

Şeklindeki açıklamayı yaparak ilgili Alman birimlerine esasında tutunacakları tavır hakkında bu mesajı iletme gereği duymuştu.¹³

Mart 1944'te Almanya'da düzenlenen İdil-Ural kurultayının yapısına ve kararlarına bakıldığında daha önce Türkistan bağımsızlığı adına düzenlenen diğer kurultayların devamı gibidir. 1 Mayıs 1917'de Moskova'daki I. Rusya Müslümanları Kurultayı, Haziran 1917'de Kazan'da toplanan II. Kurultay, Kasım 1917'de Ufa'daki III. Kurultay, 1926 yılında Bakü'de (Azerbaycan) yapılan Türk Dünyası Kurultayı ve son olarak 3-5 Mart 1944'te Almanya'da gerçekleştirilen V. İdil-Ural Kurultayının ve diğer kurultayların toplanma amacı özgürlük ve bağımsızlıktan başka bir amaç gütmemiştir.

Nitekim oluşturulan kurultaylar birbirlerini kardeş soylar olarak görmüş ve birbirlerini madden-manen destekleyen çalışmalar içine girmişlerdir. İdil-Ural Kurultayının açılışında çeşitli konuşmalar yapılmış, geçen süreçteki gelişmeler değerlendirilmiş, yaklaşık 400 yıl boyunca İdil-Ural Türklerinin bağımsızlık adına verdikleri mücadelede şehit olan insanlar için saygı duruşunda bulunulmuş ve akabinde amaçlanan siyasi-askeri hedefe en kısa sürede varma stratejileri tartışılmıştır.¹⁴

Konuşmacılar tarafından kurultaya katılan delegeler ile Alman heyetine Türkistan ve İdil-Ural'daki tarihi mücadele tekrar özetlenmiş, bilhassa Başkurt-Tatar Türklerinin Pugaçev ile birlikte topraklarını işgalden kurtarmak için verdikleri mücadelede örnek verilmiştir. Bu mücadelede öne çıkan kahramanlardan Salavat, Batırşah ve Bulat gibi isimlere vurgu yapılarak aynı isimlere duyulan saygı gereği hala askeri tabur adlarına konulup yaşatıldığı, Alman subaylarının yanında birlikleri daha iyi sevk edecek milli komutanların yetiştirilmesinin elzem olduğu belirtilmiştir. Konuşmacılardan Şafî Almas'ın verdiği bilgilerde ayrıca Bolşeviklerin daha öncesinde dile getirdiği vaatlerin unutulmasına, Çarlık döneminden daha kötü bir rejimle karşılaştıklarına, Galiyev gibi gerçek bir dava insanının bile Bolşeviklerin aldatmaca siyasetlerini görüp onların yanlarından ayrılması ve halkının mücadelesine direkt katılması kayda değer gerçekler olduğunu ifade etmiştir.¹⁵

13 Türkistan Lejyonları için ayrıca bkz., Sevinç Qasımova, "Hayatı, Eserleri ve Fikirleri İle Rus Sömürgeciliğine, Bolşevik İhtilaline Karşı Çıkan İlim, Fikir ve Mücadele Adamı: Baymirza Hayit" içinde *Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Abdolvahap Kara vd. (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), 2017), 62-67.

14 Türkistan özgürlüğü için yapılan diğer kurultaylar hk. bkz., Taner Gür, "Başkurt Türklerinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Tarihi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, TC. Erciyes Üniversitesi, 2022), 118-125.

15 Alexandre Bennigsen ve Chantal Quelquejay, çev. Nezih Uzel, *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981), 114-115. Sultan Galiyev'in Komünizme rağmen ait olduğu millete dair milli düşünce ve gösterdiği faaliyetler hk. bkz., Azade Aışe Rorlich, *Völga Tatarları*, çev. M. Süreyya Er, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 286.

Kurultayda dile getirilen diğer bir konu da Rus milletine karşı olunmadığı, aksine onlarla birlikte despotizme karşı mücadele ettiklerini, Rus milleti kendi devletini kurup özgür yaşıyorsa aynı hakların Türk Soylu halklar ve diğer etnik gruplara da tanınması gerektiği, bu doğal talep gerçekleştiğinde zaten Rus milleti ile hiç bir sorun kalınmayacağı ifadeleri olmuştur. Ayrıca İdil-Ural Lejyonunda bulunan askerlerin moral-motivasyonu artırıcı düzenlemelerin yapılması, kısa kısa periyotlarda neden mücadele ettiklerini, en yakın ve açık örnek olarak 1920’li yılların başında ‘kolhozlaştırma projesinin’ Başkurt-Tatar topraklarında sebep olduğu göçler ile ölümlerin dile getirilmesinin önemine değinilmiştir.

Kurultayda ayrıca İdil-Ural boylarında yıllarca verilen bu kutsal mücadelenin geçmişten-günümüze olan süreçlerini askerlere anlatmak adına milli subayların bir an önce yetiştirilip etkili propaganda yapılmasına imkân vermek, milli edebiyat-tarih yayınlarına ağırlık vererek bu kadim coğrafyayı, mücadeleyi tüm dünyaya duyurmak ve tanıtmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur. Kurultayda İdil-Ural Tatar Türkleri mücadele Birliğinin aldığı kararlar yine kurultay ile aynı adı taşıyan ve Berlin’de çıkan ‘İdel-Ural Gazetesi’nde yayınlanmıştır. (1944).

Görüleceği üzere tüm kurultay-kongrelerin ortak gayesi Şafi Almas’ın da dediği gibi esasında Rus-Bolşevik zulmünden ve hegemonyasındaki Türk soylu halkların bir an önce kurtuluş bağımsızlıklarını ilan etmektir. Bu kapsamda Ş. Almas’ın özgürlük mücadelesi ile ilgili olarak dile getirdiği bir nutkunda;

*“ Dünyada yıkulamayan hiçbir şey yoktur, demir beton yapıları dahi 1 dk. içinde yerle bir etmek mümkündür. Lakin kırmaya, dökmeye mümkün olmayan tek şey bir milletin milli idealidir. Yüzyıllardır kanlı mücadelelerle bir milletin kanına sinmiş isteğini hiçbir silah yok edemez. Bu bir gerçek olup Ruslar bu fikrimizden bizi caydırmak için ellerindeki tüm silahlarla bize karşı koysalar da bu güne kadar bu fikrimizden vazcaydıramadılar, vazcaydıramazlar. Kaybettığımız istikbalimizi geri almak için yüzyıllardır kalem ile, milletimiz arasında fikir yaymak ile, fırsat olduğunda elimize silah alıp mücadele ederek buralara geldik. Ancak, bize bugün ki gibi İdil-Ural istiklali için böyle bir mücadele fırsatı doğmamıştır”.*¹⁶

16 Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020), 11-20, 99-111. 3 Mart 1944’te Greifswald/Almanya’da toplanan İdil-Ural kurultayına davet edilen bazı önemli Alman subaylarla birlikte Türkistan ve diğer kardeş halklardan olmak üzere toplamda 200 dolayında delege katılmıştır. Kurultayda; İdil-Ural lejyon faaliyetleri, geleceğe dair çalışma planları, milli komutan ve milli alayların oluşturulması, giderler için maaşlardan belli oranda vergi kesilmesi, edebiyat-basın faaliyetleri ile seslerini duyurmaya çalışmak, kurultay kararlarının Tatar-Rus ve Alman dillerinde yayınlanma kararları alınmıştır. Bkz., Roza Kurban, *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020), 49-58, 122-125. Bolşevik ihtilali ile başlayan baskılar ve

Tüm bu siyasi-askeri organizasyon ve mücadelelere rağmen ABD'nin savaşa dahil olduktan sonra Almanya'nın duraksaması ve nihayetinde yenilmesi ile İdil-Ural Lejyonu da dağılma süreci içine girmiştir. II. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Stalin çıkardığı NKO 270'numaralı karar gereği meçhul ve düşmana esir düşen askerler vatan haini ilan edilip, sonucu ölüme kadar çıkan cezalara çarptırılırken bu askerlerin aileleri de sorgulanıp işkencelere maruz kalmışlardır. Nitekim Savaş sona erince Milletler Cemiyeti'nin hukukuna da uymayan bir karar ile yapılan anlaşma gereği esir Türkistanlı askerler Sovyetlere iade edilmiş, verilen ağır cezalar sonrası maalesef çoğunun akıbeti ölüm ile sonuçlanmıştır.¹⁷

Sonuç

İdil-Ural Lejyonu diğer Türkistan lejyonları gibi özgürlük mücadelesini çok ağır şartlarda sürdürmüş ve bu uğurda büyük kayıplar vermiştir. Lejyon kurultayı verilen mücadeleyi değerlendirmek için Almanya'da toplanılmış, mücadelenin daha etkin, halkın tabanına yayma ve sonuç odaklı olması adına lejyonu maddi-manevi yönden destekleyici radikal kararlar alınmıştır.

Alman doğu işleri bakanlığının temsilcisi olarak Profesör Von Mende ve ünlü General Von Heygendorf'un bu kurultaya katılıp konuşmaları bu lejyona gösterdikleri değer ve beklentiler açısından dikkat çekici gelişmelerdir. Almanya'nın tasarladığı ve Türkistanlı aydınların düşlediği özgürlük-bağımsızlık uğruna esir askerlerden oluşturulan diğer lejyonlar gibi İdil-Ural Lejyonu da Almanların yenilgisi ile maalesef istenen hedefe ulaşamamıştır.

Lejyon ve diğer askerlerden oluşan toplamda 1.836.000 bin civarı esir anlaşma gereği savaş sonunda SSCB'ye iade edilmiş ve Sovyetler, esir düşen lejyon askerlerine hem asker kaçağı hem de düşmanla (Almanya) işbirliği yapma suçlamalarını yükleyerek hapis ve sonucu ölüme davetiye çıkaran Sibirya'daki zorunlu çalışma kamp cezalarını verdirtmişlerdir. Bu cezalara çarptırılan çoğu askerden bir daha haber alınamamış, aynı suçlamalar ile Kırım, Kafkas Türkleri de en kötü koşullar altında sürgüne tabi tutulmuş dönemin

açlık dramının neden olduğu İdil-Ural'daki göçler hakkında bkz., Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihleri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 296-300; Arzu Ocaklı, "İdil-Ural Bölgesinden Göçler, Nedenler ve Sonuçları (19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl Başı)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, TC. Marmara Üniversitesi, 2001), 127-145. Başkurt-Tatar coğrafyasından Osmanlı topraklarına yapılan göçler hakkındaki arşiv belgelerine bkz., BOA: 17-68, 26-01-1895.

17 *İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2016), 17-23; Mehmet Korkud Aydın, "II. Dünya Savaşı'nda Türki[stan] Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye'nin Yaklaşımları", *Journal of History School Dergisi*, 41 (2019): 650-663. Savaş içinde ve sonrasında iade edilen Türkistanlı asker kayıpları hakkında bkz., A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2003), 569-573.

canlı tanıkları ve arşiv kayıtlarına göre yollarda binlerce can kaybı yaşanmıştır. Türkistan bağımsızlığı uğruna yola çıkan lejyonlar gibi aynı coğrafyada federatif bir yapı dâhilinde İdil-Ural Devletini tekrar canlandırmak için hayatı pahasına mücadele eden İdil-Ural lejyonu da maalesef Alman yenilgisi ile dağılmış ve Sovyetlere iadesi ile de birçok can kaybı yaşanmıştır.

*II. Dünya Savaşında Sovyetler adına savaşıp Almalara esir düşen Türkistanlı askerlerden Almanya adına yeniden oluşturulan İdil-Ural ile diğer Türkistan lejyonlarının sembol ve üniformaları.

* II. Dünya Savaşında Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesi veren Türkistan Lejyonundaki Türk Kökenli Askerlerin üniformalarında bulunan “Tengri Biz Menen” “Biz Allah Bilen” (Tanrı bizimle, Allaha inanıyoruz). (Erişim Tarihi: 10.04.2021). <http://tengriticurkiye.blogspot.com/2017/01/tengri-biz-menen-sozu-nedir.html>; A. Ahat Andican, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Harekte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2003), 540-543.

*I. Dünya Savaşı Çanakkale cephesinde Türk askerlerinin bir top arabası üzerine Osmanlı Türkçesi ile yazdığı “Allah Bizimledir” yazısı. Aynı sözlerin Türkistan Lejyonlarının armalarında bulunması Ortak Türk-İslam kültür dairesinin bir yansıması olarak görülmektedir. Bkz., <https://www.pingudumu-zayede.com/urun/636397/savas-askeri-1915-canakkale-dardanelles-allah-bizimledir-osmanlica-yazili>. (Erişim Tarihi: 10.04.2021).

* I. Dünya Savaşı Çanakkale cephesinde toplu namaz kılan Türk askerleri. (Erişim Tarihi: 10.04.2021). <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/-272208h.htm>

* Alman resmi arşivlerinde Ağustos 1942 yılında çekilen Türkistanlı esirlerin bulunduğu kamp fotoğrafı Samir Babaoğlu, “Nazi Almanya’sının Müslüman Lejyonları”, 31.07.2020. (Erişim Tarihi: 10.04.2021). <https://www.gzt.com/mecra/nazi-almanyasinin-musulman-lejyonlari-3467786>.

Kaynakça

- Andican, A. *Ahat Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2003)
- Andican, A. Ahat, Dr. Baymirza Hayit'in Milli Türkistan Birlik Komitesi İçisindeki Faaliyetleri, *İçinde Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Abdulvahap Kara vd. (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), 2017)
- Bennigsen, Alexandre, ve Chantal Quelquejay, çev. Nezh Uzel, *Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları*, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1981),
- Devletşin, Tamurbek, *Sovyet Tataristan'ı*, çev. Mehmet Emircan, (Ankara: TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981)
- Devlet, Nadir, "Stalinizme Karşı Almanya'da Oluşturulan Lejyonlar", *İçinde Stalin ve Türk Dünyası*, haz. Emine Gürsoy Naskali- Liaisan Şahin, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007)
- Dawletschin, Camilla Linder, "Alman Politikası, Türancılık ve Türk Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı Sırasında Almanya'daki Türk Asıllı Sovyet Savaş Esirleri", *İçinde 21. Yüzyılda İdil-Ural*, haz. Gönül Pultar, (Ankara: Tetrakon Yayınları, 2008)
- Hiçyılmaz, Ergun, *Esir Kampları*, (İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2002)
- İkinci Dünya Savaşı ve Türk Dünyası*, (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2016).
- İshaki, Ayaz, *İdil-Ural Devleti*, çev. Bayram Kodaman, (Ankara: TTK yayınları, 2014),
- Kılıç, Arzu, "Stalin Dönemi İnsan Kayıpları ", *İçinde Stalin ve Türk Dünyası*, haz. Emine Gürsoy Naskali ve Liaisan Şahin, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2007)
- Ekinci, Necdet, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997)
- Kurban, Roza , *İdil-Ural Kurultayı*, (Ankara: Hitabevi Yayınları, 2020),
- Qasımova, Sevinç, "Hayatı, Eserleri ve Fikirleri İle Rus Sömürgecilğine, Bolşevik İhtilaline Karşı Çıkan İlim, Fikir ve Mücadele Adamı: Baymirza Hayit" *İçinde Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ed. Abdulvahap Kara vd. (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), 2017)
- Rorlich, Azade Aşşe, *Völga Tatarları*, çev. M. Süreyya Er, (İstanbul; İletişim Yayınları, 2000),
- Steinwedel, Charles, *Threads of Empire : Loyalty and Tsarist Authority in Bashkiria, 1552–1917*, (USA: Indiana University Press, 2016)

Temir, Ahmet, *Vatanım Türkiye*, (Ankara: TTK Yayınları, 2011)

Togan, Z. Velidi, *Hatıralar*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019)

Tezler

Gür, Taner, “Başkurt Türklerinin Siyasi ve Sosyo-Kültürel Tarihi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, TC. Erciyes Üniversitesi, 2022).

Kydyraliyev, Darhan, “Türkistan’da Cedidcilik Hareketi ve Bunun Türkiye ile Münasebeti” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, TC. İstanbul Üniversitesi, 2001).

Makaleler

Aydın, Mehmet Korkud, “II. Dünya Savaşı’nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye’nin Yaklaşımları”, *Journal of History School Dergisi*, 41 (2019)

Çelik, Latif, “II. Dünya Savaşı Döneminde Nazi Almanyası Tarafından Kurulan Türkistan Lejyon Ordusu’nun Savaşa Etkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 232 (2018)

İnternet Kaynakları

Samir Babaoğlu, Nazi Almanyasının Müslüman Lejyonları, 31 Temmuz 2020. (Erişim Tarihi: 10.09.2021) <https://www.gzt.com/mecra/nazi-almanyasinin-musulman-lejyonlari-3467786>.

<https://www.yenicaggazetesi.com.tr/mobi/-272208h.htm>. (Erişim Tarihi: 10.04.2021)

<https://www.gzt.com/mecra/nazi-almanyasinin-musulman-lejyonlari-3467786>. (Erişim Tarihi: 08.09.2021)

NTV, 28 Temmuz 2019, “Zaman Yolcusu-Türklerin İzinde/Haytarma ve Türkçülüğün abide ismi; İsmail Gaspıralı”, <https://www.youtube.com/watch?v=scLOsqm4kgE>.

(Erişim Tarihi: 10.09.2021)

TRT Avaz, 14 Şubat 2017, “İsmail Gaspıralı ve Hayatı-Türk Dünyasının Enleri”, <https://www.youtube.com/watch?v=oxqSnrdRfs>. (Erişim Tarihi: 06.09.2021)